

การวิจัยเชิงคุณภาพ สำหรับการบริหารธุรกิจ

Qualitative Research for Business Administration

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรรณวิชณี ถนอมชาติ

หนังสือฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการผลิตผลงานวิชาการปีงบประมาณ พ.ศ. 2568
คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา

การวิจัยเชิงคุณภาพ
สำหรับการบริหารธุรกิจ

**Qualitative Research
for Business Administration**

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรรณวิชนี ถนอมชาติ
คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา

คำนำ

หนังสือ การวิจัยเชิงคุณภาพสำหรับการบริหารธุรกิจ (Qualitative Research for Business Administration) เล่มนี้จัดทำขึ้นด้วยเจตนารมณ์เพื่อเป็นหนังสือทางวิชาการที่มุ่งอธิบายหลักคิด กระบวนทัศน์ วิธีวิทยา และแนวปฏิบัติของการวิจัยเชิงคุณภาพในบริบทศาสตร์การบริหารธุรกิจอย่างเป็นระบบ เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ได้รับการออกแบบให้ครอบคลุมตั้งแต่ฐานคิดเชิงปรัชญา การกำหนดปัญหาและคำถามวิจัย การทบทวนวรรณกรรม การออกแบบการวิจัย การพัฒนาเครื่องมือ การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์และตีความข้อมูล ตลอดจนการตรวจสอบคุณภาพงานวิจัยและจริยธรรมการวิจัย โดยเน้นความเชื่อมโยงเชิงตรรกะระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของกระบวนการวิจัย เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพรวมของการทำวิจัยเชิงคุณภาพในฐานะกระบวนการสร้างความรู้มากกว่าการมองเป็นเพียงชุดเทคนิควิธี

ผู้เขียนมุ่งหวังให้หนังสือเล่มนี้เหมาะสำหรับนิสิต นักศึกษา คู่มือสำหรับนักวิจัย และแหล่งอ้างอิงสำหรับนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานในสาขาการบริหารธุรกิจและสาขาที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะผู้ที่ต้องการพัฒนางานวิจัยให้มีความเข้มแข็งทางระเบียบวิธี สอดคล้องกับมาตรฐานทางวิชาการ และสามารถสร้างองค์ความรู้ที่มีคุณค่าเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ

ผู้เขียนขอขอบคุณคณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ได้ให้การสนับสนุนการจัดทำผลงานวิชาการฉบับนี้ รวมถึงผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่ได้กรุณาให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ อันนำไปสู่การปรับปรุงเนื้อหาให้มีความถูกต้องและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณนักวิชาการ ตลอดจนแหล่งองค์ความรู้ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ที่เป็นรากฐานทางปัญญาในการพัฒนาหนังสือเล่มนี้ให้มีความเข้มแข็งทางวิชาการ

หนังสือเล่มนี้ได้รับทุนอุดหนุนการผลิตผลงานวิชาการ (การผลิตสื่อ) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568 จากคณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา ลิขสิทธิ์ในผลการผลิตสื่อเป็นสิทธิ์ของคณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา ผู้เขียนขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรรณวิชนี ถนอมชาติ

ผู้เขียน

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	
สารบัญ	ก
สารบัญตาราง	ฉ
สารบรรณภาพ	ญ
บทที่ 1 พื้นฐานแนวคิด กระบวนทัศน์ และบทบาทของการวิจัยเชิงคุณภาพ	
ในศาสตร์การบริหารธุรกิจ	1
บทนำ	1
วัตถุประสงค์ของบท	1
บริบทของการวิจัยทางบริหารธุรกิจในโลกการเปลี่ยนแปลง	2
บทบาทของการวิจัยเชิงคุณภาพในศาสตร์การบริหารธุรกิจ	3
การทำความเข้าใจปรากฏการณ์เชิงซับซ้อนในบริบทจริงขององค์กร	3
การเน้นการตีความประสบการณ์และมุมมองของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	3
การสนับสนุนการตัดสินใจเชิงบริหารและเชิงนโยบายอย่างมีความหมาย	4
การเน้นบทบาทของนักวิจัยในฐานะผู้ร่วมสร้างความหมาย	4
การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบูรณาการเพื่อพัฒนาแบบจำลองเชิงแนวคิด	4
การพัฒนาศักยภาพนักวิจัยด้านการคิดเชิงวิเคราะห์และเชิงทฤษฎี	5
กระบวนทัศน์และปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ	5
แนวคิดหลักและลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ	6
ธรรมชาติของความเป็นจริงและบริบทของการศึกษา	7
การศึกษาในบริบทการทำงานจริง	7
ความรู้เชิงตีความและบทบาทของผู้วิจัย	7
การพัฒนาแนวคิดและทฤษฎีจากข้อมูล	8
ความหลากหลายของแนวทางและความยืดหยุ่นทางระเบียบวิธี	8
สมมติฐานเชิงปรัชญาในการวิจัยเชิงคุณภาพ	9
สมมติฐานเชิงปรัชญาแบบเชิงภววิทยา	10
สมมติฐานเชิงปรัชญาแบบเชิงญาณวิทยา	10
ตรรกะการให้เหตุผลแบบอุปนัย การตีความ และการสร้างความหมาย	12
การให้เหตุผลแบบอุปนัย	12
การตีความในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	13
การสร้างความหมาย	14

หน้า

บริบท การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และการสะท้อนตนเองของนักวิจัยในงานวิจัยเชิงคุณภาพ.....	15
บริบททางสังคมและองค์กรในฐานะแหล่งกำเนิดความหมาย.....	15
การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล.....	16
บทบาทของนักวิจัยในกระบวนการสร้างความรู้.....	16
การสะท้อนตนเองและการจัดการอคติของนักวิจัย.....	17
วัตถุประสงค์และคุณค่าของการวิจัยเชิงคุณภาพต่อองค์ความรู้และการจัดการ.....	17
วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงคุณภาพต่อองค์ความรู้และการจัดการ.....	18
คุณค่าของการวิจัยเชิงคุณภาพต่อองค์ความรู้และการจัดการ.....	19
ความเหมาะสมในการใช้งานวิจัยคุณภาพในศาสตร์การบริหารธุรกิจ.....	19
การเปรียบเทียบการวิจัยเชิงคุณภาพกับแนวทางการวิจัยเชิงปริมาณ.....	20
ข้อถกเถียงร่วมสมัยเกี่ยวกับสถานะการวิจัยเชิงคุณภาพในศาสตร์การบริหารธุรกิจ.....	22
ตัวอย่างการใช้การวิจัยเชิงคุณภาพในงานบริหารธุรกิจ.....	25
บทสรุปท้ายบท.....	28
กิจกรรมท้ายบทที่ 1.....	30
กิจกรรมเตรียมความพร้อมสู่บทถัดไป.....	30
บทที่ 2 การกำหนดปัญหาและคำถามวิจัยเชิงคุณภาพ.....	31
บทนำ.....	31
วัตถุประสงค์ของบท.....	31
การระบุปัญหาวิจัยจากปรากฏการณ์ทางธุรกิจและองค์กร.....	32
ลักษณะของปัญหาที่เหมาะสมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	35
การกำหนดขอบเขตของปัญหาวิจัยและหน่วยวิเคราะห์.....	39
ประเภทของคำถามวิจัยเชิงคุณภาพ.....	40
เทคนิคการสร้างคำถามวิจัยแบบเปิดและยึดหยุ่น.....	42
ความสัมพันธ์ระหว่างคำถามวิจัย วัตถุประสงค์ และแนวทางการวิจัย.....	43
คำถามวิจัยเชิงคุณภาพ.....	44
วัตถุประสงค์การวิจัยเชิงคุณภาพ.....	44
แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	45
บทสรุปท้ายบท.....	47
กิจกรรมท้ายบทที่ 2.....	48
กิจกรรมเตรียมความพร้อมสู่บทถัดไป.....	48

	หน้า
บทที่ 3 การทบทวนวรรณกรรมและการวางตำแหน่งองค์ความรู้	49
บทนำ	49
วัตถุประสงค์ของบท	49
บทบาทของการทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	50
หลักการพิจารณาความเหมาะสมของแหล่งอ้างอิงเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์	52
กรอบหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาความเหมาะสมแหล่งอ้างอิงทางวิชาการ	53
มิติของความทันสมัยในฐานะเกณฑ์ประเมินแหล่งอ้างอิง	55
การทบทวนวรรณกรรมและการสร้างกรอบแนวคิดในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	56
กรอบแนวคิดในฐานะเครื่องมือจัดวางตำแหน่งงานวิจัย	58
การพัฒนาแนวคิดจากข้อมูลโดยปราศจากกรอบกำหนดล่วงหน้า	58
ข้อพึงระวังเชิงปฏิบัติในการนำเสนอกรอบแนวคิด	60
การค้นหาและคัดเลือกวรรณกรรมอย่างเป็นระบบ	62
การสังเคราะห์วรรณกรรมเพื่อระบุช่องว่างและประเด็นวิจัย	65
การวางตำแหน่งงานวิจัยเชิงคุณภาพในองค์ความรู้ด้านบริหารธุรกิจ	67
แนวทางการวางตำแหน่งงานวิจัยเชิงคุณภาพในองค์ความรู้ด้านบริหารธุรกิจ	67
รูปแบบของการวางตำแหน่งงานวิจัยเชิงคุณภาพในองค์ความรู้ด้านบริหารธุรกิจ	69
บทสรุปท้ายบท	70
กิจกรรมท้ายบทที่ 3	72
กิจกรรมเตรียมความพร้อมสู่บทถัดไป	72
บทที่ 4 การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ	73
บทนำ	73
วัตถุประสงค์ของบท	73
แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ	74
แนวทางเชิงตีความ	75
แนวทางเชิงสร้างทฤษฎี	76
แนวทางเชิงพรรณนาและอธิบายบริบท	77
แนวทางเชิงวิพากษ์	78
แนวทางเชิงปฏิบัติการ	79

	หน้า
รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	79
การวิจัยเชิงกรณีศึกษา	81
การวิจัยเชิงทฤษฎีฐานราก	82
การวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา	84
การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา.....	85
การวิจัยเชิงศึกษาชีวิตประวัติและการเล่าเรื่อง	86
การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	88
การออกแบบเพื่อการสำรวจและทำความเข้าใจ	88
การออกแบบเพื่ออธิบายกระบวนการและความหมาย	89
การออกแบบเพื่อการขยายความหรือทำให้เข้าใจเชิงลึก	89
การออกแบบเพื่อการเปรียบเทียบเชิงบริบท.....	90
การออกแบบงานวิจัยเชิงคุณภาพในงานวิจัยแบบผสมวิธี.....	90
งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการสำรวจและพัฒนาแนวคิด.....	91
งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการอธิบายและขยายความผลการวิจัยเชิงปริมาณ.....	92
งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการดำเนินการควบคุมเพื่อการสังเคราะห์.....	93
งานวิจัยเชิงคุณภาพเป็นแกนหลักโดยมีงานวิจัยเชิงปริมาณเป็นส่วนเสริม.....	94
คำถามวิจัยในฐานะแกนกลางของการออกแบบ.....	95
ลักษณะของคำถามการวิจัยเชิงคุณภาพที่ดี.....	96
ข้อผิดพลาดของคำถามการวิจัยที่พบบ่อยในงานวิจัยเชิงคุณภาพ.....	99
การกำหนดหน่วยวิเคราะห์และขอบเขตของการศึกษา.....	100
การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	102
บทบาทของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ผู้ให้ข้อมูลและผู้ให้ข้อมูลหลัก	102
การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลและตรรกะในการเลือก.....	103
วิธีการในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล	104
การลดอคติในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	104
การออกแบบวิธีการเก็บข้อมูลให้สอดคล้องกับโจทย์วิจัย.....	106
ความยืดหยุ่นและการปรับการออกแบบระหว่างการวิจัย.....	107
การออกแบบการวิเคราะห์ข้อมูลและความน่าเชื่อถือของงานวิจัย.....	108

	หน้า
บทสรุปท้ายบท.....	109
กิจกรรมท้ายบทที่ 4.....	110
กิจกรรมเตรียมความพร้อมสู่บทถัดไป.....	110
บทที่ 5 การพัฒนาและใช้เครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ.....	111
บทนำ.....	111
วัตถุประสงค์ของบท.....	111
เครื่องมือวิจัยในงานวิจัยเชิงคุณภาพ.....	112
เครื่องมือด้านการสัมภาษณ์.....	113
เครื่องมือด้านการสังเกต.....	114
เครื่องมือด้านเอกสารและหลักฐาน.....	115
เครื่องมือด้านการบันทึกและการสะท้อนตนเองของนักวิจัย.....	116
การพัฒนาแนวคำถามสัมภาษณ์.....	117
การปรับปรุงเครื่องมือวิจัยระหว่างดำเนินการวิจัย.....	121
การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ.....	122
เหตุผลเชิงระเบียบวิธีสำหรับการไม่ใช้ดัชนี IOC กับแนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก.....	123
แนวทางการตรวจสอบแนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก.....	124
ประเภทของการตรวจสอบคุณภาพงานวิจัยเชิงคุณภาพ.....	129
การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลและการตีความ.....	130
การตรวจสอบความแข็งแรงของการตีความผ่านหลายมุมมอง.....	131
การตรวจสอบความสม่ำเสมอและความเป็นระบบของกระบวนการวิจัย.....	132
การตรวจสอบความสามารถในการตรวจสอบย้อนกลับและความเป็นกลาง เชิงกระบวนการ.....	133
การตรวจสอบความเหมาะสมในการถ่ายโอนการอธิบายไปยังบริบทอื่น.....	134
การใช้เครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางการบริหารธุรกิจ.....	135
บทสรุปท้ายบท.....	137
กิจกรรมท้ายบทที่ 5.....	138
กิจกรรมเตรียมความพร้อมสู่บทถัดไป.....	138

หน้า

บทที่ 6 การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและจริยธรรมการวิจัย	139
บทนำ	139
วัตถุประสงค์ของบท	139
หลักการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพในบริบทองค์กร	140
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและความเหมาะสมต่อการวิจัยด้านบริหารธุรกิจ	142
การสัมภาษณ์เชิงลึก	143
การสังเกต	146
เอกสารและหลักฐาน	152
ข้อมูลภาพ เสียง และสื่อดิจิทัล	157
บันทึกภาคสนามและบันทึกสะท้อนคิด	160
การประเมินศักยภาพและข้อจำกัดของวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ	164
พลวัตของอำนาจและปฏิสัมพันธ์ในสนามวิจัยเชิงคุณภาพด้านบริหารธุรกิจ	165
วิธีการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นพลวัตของอำนาจและการปฏิสัมพันธ์	166
การสัมภาษณ์เชิงลึกในฐานะพื้นที่ของอำนาจและการสร้างความรู้	167
การหลีกเลี่ยงปัญหาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ	168
การใช้เอกสารและข้อมูลทุติยภูมิในงานวิจัยเชิงคุณภาพด้านบริหารธุรกิจ	170
หลักการทำความเข้าใจบทบาทของเอกสารและข้อมูลทุติยภูมิในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	171
บทบาทของเอกสารและข้อมูลทุติยภูมิสำหรับการวิจัยด้านการบริหารธุรกิจ	172
การเก็บข้อมูลแบบวนซ้ำและการอึดตัวของข้อมูล	173
แนวทางการตัดสินใจว่าข้อมูลมีความอึดตัว	174
แนวโน้มจำนวนผู้ให้ข้อมูลที่พบในงานวิจัยเชิงคุณภาพ	176
ความจำเป็นของภาวะอึดตัวของข้อมูลต่อการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ	177
จริยธรรมการวิจัยเชิงคุณภาพในบริหารธุรกิจ	178
หลักการด้านจริยธรรมการวิจัยเชิงคุณภาพในบริหารธุรกิจ	179
การขอรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์และมาตรฐานเชิงสถาบัน	181
ข้อควรระมัดระวังเชิงจริยธรรมในการวิจัยเชิงคุณภาพด้านการบริหารธุรกิจ	183
การใช้ปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในการวิจัย และประเด็นจริยธรรมที่เกี่ยวข้อง	184
บทสรุปท้ายบท	185
กิจกรรมท้ายบทที่ 6	186
กิจกรรมเตรียมความพร้อมสู่บทถัดไป	186

	หน้า
บทที่ 7 การวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัยเชิงคุณภาพ	187
บทนำ	187
วัตถุประสงค์ของบท	187
การเลือกแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลให้สอดคล้องกับประเภทงานวิจัยเชิงคุณภาพ	188
หลักคิดพื้นฐานของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ	188
ความสัมพันธ์ระหว่างประเภทงานวิจัยเชิงคุณภาพกับตรรกะการวิเคราะห์ข้อมูล	190
การเลือกแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานคำถามวิจัยและวัตถุประสงค์	193
บทบาทของกรอบแนวคิด ทฤษฎี และจุดยืนของนักวิจัยต่อการวิเคราะห์ข้อมูล	195
ข้อควรระวังในการเลือกแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในงานบริหารธุรกิจ	196
การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงกรณีศึกษา	198
การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงทฤษฎีฐานราก	202
การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา	205
การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา	208
การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงศึกษาชีวิตประวัติและการเล่าเรื่อง	211
ตัวอย่างการดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงกรณีศึกษา	216
การเชื่อมโยงผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพกับการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์	223
ลักษณะสำคัญของการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์	223
การเชื่อมโยงผลการวิเคราะห์ข้อมูลคุณภาพกับการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์	224
การใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ	227
บทสรุปท้ายบท	229
กิจกรรมท้ายบทที่ 7	230
กิจกรรมเตรียมความพร้อมสู่บทต่อไป	230
บทที่ 8 การแปลความหมาย การตีความ และการประยุกต์ใช้	231
บทนำ	231
วัตถุประสงค์ของบท	231
การแปลความหมายและการตีความผลการวิจัยเชิงคุณภาพ	232
กระบวนการสร้างความหมายจากข้อมูลเชิงคุณภาพ	235
ความเข้มงวดและความน่าเชื่อถือของการตีความผลการวิจัยเชิงคุณภาพ	239
ความน่าเชื่อถือของการตีความและแนวคิดความไว้วางใจได้ของงานวิจัย	239
การยอมรับบทบาทของนักวิจัยในฐานะผู้ร่วมสร้างความหมายจากข้อมูล	241

หน้า

ความคลาดเคลื่อนเชิงการตีความและนัยเชิงระเบียบวิธีในงานวิจัยเชิงคุณภาพ.....	241
การเชื่อมโยงผลการวิจัยกับทฤษฎีและองค์ความรู้ด้านบริหารธุรกิจ.....	245
บทบาทของทฤษฎีในการตีความผลการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	246
รูปแบบของการเชื่อมโยงผลการวิจัยกับองค์ความรู้ด้านบริหารธุรกิจ.....	248
การประยุกต์ใช้ผลการวิจัยเชิงคุณภาพในเชิงการจัดการและกลยุทธ์.....	250
ข้อจำกัดของงานวิจัยและข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต.....	252
แนวโน้มและความท้าทายของการวิจัยเชิงคุณภาพในบริหารธุรกิจร่วมสมัย.....	255
บทสรุปท้ายบท.....	261
กิจกรรมท้ายบทที่ 8	262
กิจกรรมการสังเคราะห์องค์ความรู้และการประยุกต์ใช้.....	262
อภิธานศัพท์.....	263
บรรณานุกรม.....	266

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1-1	ความเชื่อมโยงระหว่างการให้เหตุผลแบบอุปนัย การตีความ และการสร้างความหมาย..... 14
1-2	เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณ..... 21
4-1	ตัวอย่างการเปรียบเทียบคำถามการวิจัยเชิงคุณภาพที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม..... 97
4-2	ความแตกต่างเชิงโครงสร้างของคำถามการวิจัยเชิงคุณภาพในมิติสำคัญ..... 98
5-1	ตารางตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างวัตถุประสงค์การวิจัยและแนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก..... 120
5-2	ตัวอย่างแบบแนวทางการตรวจสอบคุณภาพแนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึกโดยผู้ทรงคุณวุฒิ..... 125
5-3	การตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างคำถามสัมภาษณ์กับความหมายของผู้ให้ข้อมูล..... 128
6-1	ความเหมาะสมของการสัมภาษณ์เชิงลึกกับแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพด้านบริหารธุรกิจ..... 145
6-2	เมทริกซ์ความเหมาะสมของรูปแบบการสังเกตกับประเภทงานวิจัยเชิงคุณภาพด้านบริหารธุรกิจ..... 151
6-3	รายการตรวจสอบ (Checklist) ก่อนใช้ข้อมูลภาพ เสียง และสื่อดิจิทัลในการวิจัยเชิงคุณภาพ..... 159
6-4	ตัวอย่างบันทึกสะท้อนคิด..... 163
6-5	ศักยภาพและข้อจำกัดของวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ..... 164
6-6	ตัวอย่างการประเมินความอึดตัวของข้อมูลในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ..... 175
6-7	แนวโน้มจำนวนผู้ให้ข้อมูลที่พบในงานวิจัยเชิงคุณภาพแต่ละแนวทาง..... 177
7-1	การสังเคราะห์เปรียบเทียบตรรกะการวิเคราะห์และลักษณะคำอธิบายในงานวิจัยเชิงคุณภาพ แต่ละแนวทาง..... 189
7-2	ความสัมพันธ์ระหว่างประเภทงานวิจัยเชิงคุณภาพ ระดับคำอธิบาย และตรรกะการวิเคราะห์..... 191
7-3	ตัวอย่างการพัฒนารหัสข้อมูล (coding) จากบทสัมภาษณ์..... 217
7-4	ตัวอย่างการจัดหมวดหมู่แนวคิด (category construction) จากบทสัมภาษณ์..... 218
7-5	ตัวอย่างการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างหมวดหมู่ (category comparison) จากบทสัมภาษณ์..... 219
7-6	ตัวอย่างการสังเคราะห์แก่นแนวคิดหลัก (theme) จากหมวดหมู่ (category)..... 220
7-7	ตัวอย่างการตีความหมายจากแก่นแนวคิดหลัก (theme)..... 222
7-6	ตัวอย่างการสังเคราะห์แก่นแนวคิดหลัก (theme) จากหมวดหมู่ (category)..... 222
7-7	ตัวอย่างการตีความหมายจากแก่นแนวคิดหลัก (theme)..... 224
8-1	ความแตกต่างเชิงแนวคิดระหว่างการอธิบายผลและการตีความความหมาย..... 233
8-2	ตัวอย่างการสังเคราะห์ความหมายจากข้อมูลภาคสนามสู่แนวคิดเชิงอธิบาย..... 238

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2-1	ขั้นตอนการระบุปัญหาวิจัยจากปรากฏการณ์ทางธุรกิจและองค์กร.....33
2-2	ความสัมพันธ์ระหว่างคำถามวิจัย วัตถุประสงค์ และแนวทางการวิจัย.....43
3-1	กรอบหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาความเหมาะสมของแหล่งอ้างอิงทางวิชาการ.....53
3-2	ขั้นตอนเชิงแนวคิดของการค้นหาและคัดเลือกวรรณกรรมอย่างเป็นระบบในงานวิจัยเชิงคุณภาพ.....63
4-1	แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ.....75
4-2	รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ.....81
4-3	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการสำรวจและพัฒนาแนวคิด.....91
4-4	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการอธิบายและขยายความผลการวิจัยเชิงปริมาณ.....92
4-5	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการดำเนินการควบคุมเพื่อการสังเคราะห์.....93
4-6	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทแกนหลัก โดยมีงานวิจัยเชิงปริมาณเป็นส่วนเสริม.....94
5-1	ขั้นตอนการทดลองใช้แนวคำถามสัมภาษณ์ในระย่นำร่อง.....126
6-1	ระดับความอึดตัวของข้อมูลในเชิงคุณภาพ.....176
7-1	โครงสร้างการเลือกแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ.....194
7-2	ลำดับขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในรูปแบบกรณีศึกษา.....199
7-3	โครงสร้างเชิงกระบวนการของการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวคิดทฤษฎีฐานราก.....203
7-4	กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในรูปแบบเชิงปรากฏการณ์วิทยา.....206
7-5	โครงสร้างกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา.....209
7-6	โครงสร้างกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงศึกษาชีวิตประวัติและการเล่าเรื่อง.....213
7-7	ความเชื่อมโยงระหว่างผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพกับการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์ และการดำเนินการขององค์กร.....225
8-1	แบบจำลองกระบวนการสร้างความหมายจากข้อมูลเชิงคุณภาพเชิงวัฏจักร.....236
8-2	รูปแบบของการเชื่อมโยงผลการวิจัยกับองค์ความรู้ด้านบริหารธุรกิจ.....248

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1-1	ความเชื่อมโยงระหว่างการให้เหตุผลแบบอุปนัย การตีความ และการสร้างความหมาย..... 14
1-2	เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณ..... 21
4-1	ตัวอย่างการเปรียบเทียบคำถามการวิจัยเชิงคุณภาพที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม..... 97
4-2	ความแตกต่างเชิงโครงสร้างของคำถามการวิจัยเชิงคุณภาพในมิติสำคัญ..... 98
5-1	ตารางตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างวัตถุประสงค์การวิจัยและแนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึก..... 120
5-2	ตัวอย่างแบบแนวทางการตรวจสอบคุณภาพแนวคำถามสัมภาษณ์เชิงลึกโดยผู้ทรงคุณวุฒิ..... 125
5-3	การตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างคำถามสัมภาษณ์กับความหมายของผู้ให้ข้อมูล..... 128
6-1	ความเหมาะสมของการสัมภาษณ์เชิงลึกกับแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพด้านบริหารธุรกิจ..... 145
6-2	เมทริกซ์ความเหมาะสมของรูปแบบการสังเกตกับประเภทงานวิจัยเชิงคุณภาพด้านบริหารธุรกิจ..... 151
6-3	รายการตรวจสอบ (Checklist) ก่อนใช้ข้อมูลภาพ เสียง และสื่อดิจิทัลในการวิจัยเชิงคุณภาพ..... 159
6-4	ตัวอย่างบันทึกสะท้อนคิด..... 163
6-5	ศักยภาพและข้อจำกัดของวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ..... 164
6-6	ตัวอย่างการประเมินความอึดตัวของข้อมูลในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ..... 175
6-7	แนวโน้มจำนวนผู้ให้ข้อมูลที่พบในงานวิจัยเชิงคุณภาพแต่ละแนวทาง..... 177
7-1	การสังเคราะห์เปรียบเทียบตรรกะการวิเคราะห์และลักษณะคำอธิบายในงานวิจัยเชิงคุณภาพ แต่ละแนวทาง..... 189
7-2	ความสัมพันธ์ระหว่างประเภทงานวิจัยเชิงคุณภาพ ระดับคำอธิบาย และตรรกะการวิเคราะห์..... 191
7-3	ตัวอย่างการพัฒนารหัสข้อมูล (coding) จากบทสัมภาษณ์..... 217
7-4	ตัวอย่างการจัดหมวดหมู่แนวคิด (category construction) จากบทสัมภาษณ์..... 218
7-5	ตัวอย่างการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างหมวดหมู่ (category comparison) จากบทสัมภาษณ์..... 219
7-6	ตัวอย่างการสังเคราะห์แก่นแนวคิดหลัก (theme) จากหมวดหมู่ (category)..... 220
7-7	ตัวอย่างการตีความหมายจากแก่นแนวคิดหลัก (theme)..... 222
7-6	ตัวอย่างการสังเคราะห์แก่นแนวคิดหลัก (theme) จากหมวดหมู่ (category)..... 222
7-7	ตัวอย่างการตีความหมายจากแก่นแนวคิดหลัก (theme)..... 224
8-1	ความแตกต่างเชิงแนวคิดระหว่างการอธิบายผลและการตีความความหมาย..... 233
8-2	ตัวอย่างการสังเคราะห์ความหมายจากข้อมูลภาคสนามสู่แนวคิดเชิงอธิบาย..... 238

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2-1	ขั้นตอนการระบุปัญหาวิจัยจากปรากฏการณ์ทางธุรกิจและองค์กร.....33
2-2	ความสัมพันธ์ระหว่างคำถามวิจัย วัตถุประสงค์ และแนวทางการวิจัย.....43
3-1	กรอบหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาความเหมาะสมของแหล่งอ้างอิงทางวิชาการ.....53
3-2	ขั้นตอนเชิงแนวคิดของการค้นหาและคัดเลือกวรรณกรรมอย่างเป็นระบบในงานวิจัยเชิงคุณภาพ.....63
4-1	แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ.....75
4-2	รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ.....81
4-3	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการสำรวจและพัฒนาแนวคิด.....91
4-4	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการอธิบายและขยายความผลการวิจัยเชิงปริมาณ.....92
4-5	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทการดำเนินการควบคุมเพื่อการสังเคราะห์.....93
4-6	งานวิจัยเชิงคุณภาพในบทบาทแกนหลัก โดยมีงานวิจัยเชิงปริมาณเป็นส่วนเสริม.....94
5-1	ขั้นตอนการทดลองใช้แนวคำถามสัมภาษณ์ในระย่นำร่อง.....126
6-1	ระดับความอึดตัวของข้อมูลในเชิงคุณภาพ.....176
7-1	โครงสร้างการเลือกแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ.....194
7-2	ลำดับขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในรูปแบบกรณีศึกษา.....199
7-3	โครงสร้างเชิงกระบวนการของการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวคิดทฤษฎีฐานราก.....203
7-4	กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในรูปแบบเชิงปรากฏการณ์วิทยา.....206
7-5	โครงสร้างกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณนา.....209
7-6	โครงสร้างกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงศึกษาชีวิตประวัติและการเล่าเรื่อง.....213
7-7	ความเชื่อมโยงระหว่างผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพกับการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์ และการดำเนินการขององค์กร.....225
8-1	แบบจำลองกระบวนการสร้างความหมายจากข้อมูลเชิงคุณภาพเชิงวัฏจักร.....236
8-2	รูปแบบของการเชื่อมโยงผลการวิจัยกับองค์ความรู้ด้านบริหารธุรกิจ.....248

บทที่ 1

พื้นฐานแนวคิด กระบวนทัศน์ และบทบาทของการวิจัยเชิงคุณภาพ ในศาสตร์การบริหารธุรกิจ

บทนำ

ศาสตร์การบริหารธุรกิจเป็นศาสตร์เชิงประยุกต์ที่มุ่งทำความเข้าใจการดำเนินงานขององค์กรผ่านโครงสร้าง ระบบ และพฤติกรรมมนุษย์ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การแสวงหาองค์ความรู้จึงไม่อาจอาศัยเพียงการวิเคราะห์เชิงตัวเลขหรือความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล หากต้องคำนึงถึงความหมาย กระบวนการ และพลวัตของการตัดสินใจในโลกการทำงานจริง การวิจัยเชิงคุณภาพจึงมีบทบาทสำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการบริหารที่ซับซ้อนและฝังตัวอยู่ในบริบท

ปรากฏการณ์ทางสังคมและองค์กรจำนวนมากมิได้มีลักษณะตายตัว หากถูกสร้างและตีความผ่านปฏิสัมพันธ์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องภายใต้เงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรม และอำนาจ ความเป็นจริงจึงมีหลายมิติและเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบท สมมติฐานดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการกำหนดปัญหาวิจัย การออกแบบคำถาม และการตีความข้อมูล ซึ่งมุ่งทำความเข้าใจประสบการณ์และความหมายจากมุมมองของผู้เกี่ยวข้อง การเลือกใช้การวิจัยเชิงคุณภาพจึงมิใช่เพียงการเลือกวิธีการเก็บข้อมูล หากเป็นการเลือกกรอบโลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงและความรู้ การตระหนักถึงฐานคิดนี้ทำให้งานวิจัยมีความสมเหตุสมผลเชิงตรรกะและมีความเข้มงวดทางวิธีวิทยา ดังนั้น บทนี้จึงมุ่งนำเสนอกรอบแนวคิดพื้นฐานด้านบทบาท กระบวนทัศน์ ปรัชญา และตรรกะของการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อเป็นฐานสำหรับการออกแบบการวิจัยอย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์ของบท

เมื่อศึกษาบทนี้แล้ว ผู้อ่านควรสามารถ

1. อธิบายธรรมชาติของศาสตร์การบริหารธุรกิจในฐานะศาสตร์เชิงประยุกต์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ บริบท และความซับซ้อนขององค์กร พร้อมทั้งอธิบายความจำเป็นของการใช้การวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาปรากฏการณ์ทางการบริหาร
2. วิเคราะห์ฐานคิดเชิงกระบวนทัศน์และสมมติฐานเชิงปรัชญา ได้แก่ ภววิทยา ญาณวิทยา และวิธีวิทยา ซึ่งเป็นรากฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ
3. อธิบายตรรกะการให้เหตุผลแบบอุปนัย กระบวนการตีความ และการสร้างความหมายในฐานะกลไกหลักของการสร้างองค์ความรู้เชิงคุณภาพ
4. ประเมินบทบาท คุณค่า และความเหมาะสมของการวิจัยเชิงคุณภาพต่อการพัฒนาองค์ความรู้ การตัดสินใจเชิงบริหาร และการเลือกแนวทางวิจัยให้สอดคล้องกับคำถามวิจัยและบริบทของปัญหา

1. บริบทของการวิจัยทางบริหารธุรกิจในโลกการเปลี่ยนแปลง

ธรรมชาติของโลกการทำงานและการบริหารธุรกิจร่วมสมัย ความเป็นจริงขององค์กรไม่อาจอธิบายได้ภายใต้กรอบมิติเดียว หากแต่ดำรงอยู่ในลักษณะพหุระดับ (multiple levels of reality) ซึ่งครอบคลุมทั้งระดับของประสบการณ์เฉพาะบุคคลและระดับของโครงสร้าง ระบบ และกระบวนการขององค์กร ความเป็นจริงทั้งสองระดับดังกล่าวมิได้แยกขาดจากกัน หากแต่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง การทำความเข้าใจองค์กรอย่างรอบด้านจึงจำเป็นต้องพิจารณาความสัมพันธ์เชิงพลวัตระหว่างการรับรู้ การกระทำ และการตัดสินใจของบุคคลกับกรอบเชิงโครงสร้าง วัฒนธรรมองค์กร และเงื่อนไขเชิงสถานการณ์ที่หล่อหลอมพฤติกรรมภายในองค์กรในแต่ละช่วงเวลา

ภายใต้สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสังคมที่มีความผันผวนสูง มีความไม่แน่นอน และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การอธิบายปรากฏการณ์ทางการบริหารด้วยกรอบคิดเชิงเส้นหรือการวัดผลเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียวอาจไม่สามารถสะท้อนความซับซ้อนของโลกการทำงานได้อย่างเพียงพอ การสรุปผลจากตัวชี้วัดค่าเฉลี่ยทางสถิติ หรือการทดสอบสมมติฐาน แม้จะมีประโยชน์ในเชิงการเปรียบเทียบหรือการพยากรณ์ แต่กลับมีข้อจำกัดในการอธิบายความหมาย กระบวนการ และบริบทที่แฝงอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมและการตัดสินใจของผู้คนในองค์กร ความรู้ทางวิชาชีพ โดยเฉพาะในสาขาการบริหารธุรกิจ มิได้ตั้งอยู่บนกฎสากลหรือหลักการเชิงนามธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างเท่าเทียมในทุกสถานการณ์ หากแต่เป็นความรู้ที่ก่อตัวขึ้นจากประสบการณ์ การปฏิบัติงานจริง การเรียนรู้ร่วมกันภายในองค์กร และการเผชิญกับสถานการณ์เฉพาะหน้าในบริบทที่แตกต่างกัน ความรู้ลักษณะนี้จึงอาศัยกระบวนการตีความ การใช้วิจารณญาณเชิงวิชาชีพ และการตัดสินใจเชิงสถานการณ์เป็นแกนสำคัญ ซึ่งแตกต่างจากความรู้เชิงทฤษฎีที่มุ่งอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในลักษณะตายตัวและแยกขาดจากบริบทของการปฏิบัติงานจริง

กรอบแนวคิดด้วยธรรมชาติของความรู้และความเป็นจริงทางวิชาชีพดังกล่าว ได้รับการวางรากฐานจากงานคลาสสิกด้านการวิจัยเชิงคุณภาพ และยังคงได้รับการสืบทอดและพัฒนาในงานร่วมสมัย กล่าวได้ว่างานวิจัยเชิงคุณภาพมีความเหมาะสมกับโลกวิชาชีพ เนื่องจากมุ่งทำความเข้าใจว่า “สิ่งต่าง ๆ ทำงานอย่างไร” ภายใต้บริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพเกิดขึ้นเพื่อตอบโจทย์การศึกษาโลกการทำงานจริง (natural settings) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ความหมายและการปฏิสัมพันธ์ไม่อาจอธิบายได้ด้วยตัวเลขเพียงอย่างเดียว

ในบริบทของการบริหารธุรกิจร่วมสมัย การวิจัยเชิงคุณภาพมิได้จำกัดอยู่เพียงแนวทางหรือวิธีการใดวิธีการหนึ่ง หากแต่สามารถเลือกใช้วิธีการที่หลากหลายให้สอดคล้องกับลักษณะของปัญหาและบริบทธุรกิจเฉพาะ การวิจัยเชิงคุณภาพมีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจบริบทและพลวัตของการดำเนินธุรกิจ โดยเฉพาะเมื่อดำเนินการบนพื้นฐานของการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพอย่างเป็นระบบและมีความเข้มงวดทางระเบียบวิธี (De Sordi, 2024; Gupta, 2024) นอกจากนี้ ความหลากหลายของแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพสะท้อนถึงความแตกต่างของบริบท กรอบการตีความ และมุมมองทางทฤษฎีในแต่ละสาขาวิชา ซึ่งเป็นจุดแข็งที่ช่วยขยายขอบเขตความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ทางธุรกิจและองค์กรได้อย่างลุ่มลึก (Okoko et al., 2023) ในมุมมองนี้ การวิจัยเชิงคุณภาพมิได้เป็นเพียงทางเลือกเชิงระเบียบวิธีวิจัย หากแต่เป็นกรอบแนวคิดและวิธีการสำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของการบริหารธุรกิจในโลกแห่งความซับซ้อนและการเปลี่ยนแปลง

2. บทบาทของการวิจัยเชิงคุณภาพในศาสตร์การบริหารธุรกิจ

ศาสตร์การบริหารธุรกิจเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับมนุษย์ องค์กร และกระบวนการตัดสินใจ ภายใต้บริบทที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวด้วยข้อมูลเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียวจึงอาจไม่เพียงพอ การวิจัยเชิงคุณภาพจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะระเบียบวิธีที่ช่วยเปิดเผย “ความหมาย” “กระบวนการ” และ “กลไกภายใน” ของการบริหารจัดการองค์กรอย่างลึกซึ้ง โดยสามารถสังเคราะห์ บทบาทสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพในศาสตร์การบริหารธุรกิจได้เป็นประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

2.1 การทำความเข้าใจปรากฏการณ์เชิงซับซ้อนในบริบทจริงขององค์กร

การวิจัยเชิงคุณภาพมีศักยภาพเชิงระเบียบวิธีในการอธิบายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางการบริหารธุรกิจที่มีความซับซ้อน มีพลวัต และฝังตัวอยู่ในบริบทเฉพาะขององค์กร ซึ่งเป็นลักษณะโดยธรรมชาติของปรากฏการณ์ทางการจัดการ (Creswell, 2013, 2022; Denzin & Lincoln, 2018) เช่น กระบวนการตัดสินใจของผู้บริหาร ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การก่อรูปของวัฒนธรรมองค์กร และการเปลี่ยนแปลงเชิงองค์กรภายใต้สภาวะแวดล้อมที่ไม่แน่นอน นักวิชาการด้านการวิจัยเชิงคุณภาพมีความคิดเห็นว่าปรากฏการณ์ทางสังคมและองค์กรไม่สามารถถูกทำความเข้าใจอย่างมีความหมายได้หากถูกแยกออกจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และองค์กรที่หล่อหลอมการกระทำของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (เช่น Creswell, 2013, Creswell & Creswell, 2022; De Sordi, 2024; Denzin & Lincoln, 2018; Glaser & Strauss, 1967; Gupta, 2024)

ดังนั้น การทำความเข้าใจองค์กรในฐานะระบบทางสังคมจำเป็นต้องอาศัยแนวทางการวิจัยที่สามารถรักษาความเชื่อมโยงระหว่างปรากฏการณ์กับบริบทจริงได้อย่างครบถ้วน ซึ่งการวิจัยเชิงคุณภาพสามารถตอบโจทย์ดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.2 การเน้นการตีความประสบการณ์และมุมมองของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

แก่นสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพอยู่ที่การทำความเข้าใจปรากฏการณ์จากมุมมองของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง หรือที่เรียกว่า “มุมมองจากภายใน (insider perspective)” ซึ่งเน้นการเข้าถึงความหมาย ประสบการณ์ ความรู้สึก และการตีความของบุคคลที่อยู่ในบริบทนั้นจริง มากกว่าการอธิบายปรากฏการณ์ผ่านสมมติฐานที่กำหนดไว้ล่วงหน้า (Patton, 2015; Merriam & Tisdell, 2016) เช่น การศึกษาประสบการณ์ การรับรู้ และการให้ความหมายของผู้บริหาร พนักงาน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพคือธรรมชาติของข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา ซึ่งมักอยู่ในรูปแบบของข้อความ การบรรยาย เอกสาร หรือหลักฐานเชิงประสบการณ์จากผู้ให้ข้อมูล โดยข้อมูลเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์เท่านั้น แต่ยังสะท้อนความหมาย การตีความ และบริบทของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน การทำความเข้าใจข้อมูลดังกล่าวจึงต้องอาศัยกระบวนการวิเคราะห์เชิงตีความที่มีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับบริบท มากกว่าการใช้เครื่องมือทางสถิติในการประมวลผลข้อมูล (วรรณวิชนี ธนอมชาติ และคณะ, 2563)

กล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพให้ความสำคัญกับความหมาย (meaning) มากกว่าการวัดเชิงปริมาณ โดยผู้วิจัยจะพยายามเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับบริบทจริง เก็บข้อมูลอย่างลึกซึ้ง และเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลหรือข้อค้นพบที่เกิดขึ้นจากภาคสนามปรากฏขึ้นแทนที่จะจำกัดอยู่ภายใต้โครงสร้างตัวแปรหรือสมมติฐานที่ตายตัว ซึ่งการให้คุณค่ากับเสียงและประสบการณ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมิได้เป็นเพียงเทคนิคการเก็บข้อมูล หากแต่เป็นจุดยืนเชิงญาณวิทยาที่ช่วยให้การวิจัยด้านการบริหารธุรกิจสามารถสะท้อนความเป็นจริงขององค์กรได้อย่างลุ่มลึกและรอบด้าน

2.3 การสนับสนุนการตัดสินใจเชิงบริหารและเชิงนโยบายอย่างมีความหมาย

การบริหารจัดการในโลกธุรกิจร่วมสมัยมิได้ดำเนินไปบนฐานของเหตุผลเชิงเทคนิคหรือแบบจำลองเชิงตัวเลขเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นกระบวนการเชิงปฏิบัติที่ต้องอาศัยความเข้าใจเชิงบริบท การเรียนรู้จากประสบการณ์ และการตีความสถานการณ์เฉพาะหน้า กล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพมีคุณค่าเชิงการใช้ประโยชน์อย่างเด่นชัด เนื่องจากสามารถสร้างองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงโดยตรงกับการตัดสินใจในบริบทของสถานการณ์จริง (Patton, 2015; Weiss, 1998) จึงช่วยให้ผู้บริหารเข้าใจเหตุผล ความกังวล การรับรู้ และรูปแบบการตอบสนองของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อกลยุทธ์ นโยบาย หรือการเปลี่ยนแปลงองค์กร ซึ่งเป็นมิติของข้อมูลเชิงลึกที่มักไม่สามารถสะท้อนผ่านข้อมูลเชิงปริมาณได้อย่างเพียงพอ ดังนั้น การวิจัยเชิงคุณภาพจึงทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างองค์ความรู้ทางวิชาการกับการปฏิบัติจริงของผู้บริหารอย่างมีนัยสำคัญ

2.4 การเน้นบทบาทของนักวิจัยในฐานะผู้ร่วมสร้างความหมาย

ในการวิจัยเชิงคุณภาพ นักวิจัยมิได้เป็นเพียงผู้ค้นพบความจริงเชิงวัตถุ หากแต่เป็นผู้มีบทบาทในการร่วมสร้างความหมายตามกรอบคิดเชิงสร้างความหมาย (constructivist perspective) ผ่านปฏิสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลและบริบทการวิจัย (Berg, 2001; Charmaz, 2006; Denzin & Lincoln, 2018; Stake, 2010) กล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพมีลักษณะเด่นในด้านบทบาทของนักวิจัย ซึ่งไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเป็นผู้เก็บข้อมูลเท่านั้น แต่เป็น “เครื่องมือหลักของการวิจัย” ที่มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการ ตั้งแต่การเก็บข้อมูล การตีความ ไปจนถึงการสร้างข้อสรุปเชิงแนวคิด ความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูลจึงมีลักษณะใกล้ชิดและต้องอาศัยความไว้วางใจซึ่งกันและกัน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งและสะท้อนความเป็นจริงอย่างแท้จริง (วรรณวิชนี ถนอมชาติ และคณะ, 2563)

ดังนั้น ความรู้เชิงคุณภาพจึงเกิดขึ้นจากกระบวนการตีความร่วมกัน ซึ่งสะท้อนทั้งประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลและกรอบคิดของนักวิจัย แนวคิดดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวิจัยด้านการบริหารธุรกิจเนื่องจากปรากฏการณ์องค์กรถูกหล่อหลอมโดยการรับรู้ ความเชื่อ และการตีความของผู้บริหารและพนักงาน ทั้งนี้ การตระหนักถึงบทบาทของนักวิจัยในฐานะผู้ร่วมสร้างความหมายช่วยเพิ่มความโปร่งใส ความลุ่มลึก และความน่าเชื่อถือของงานวิจัยเชิงคุณภาพในศาสตร์การบริหารธุรกิจยิ่งขึ้น

2.5 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบูรณาการเพื่อพัฒนาแบบจำลองเชิงแนวคิด

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการจัดหมวดหมู่หรือการสรุปประเด็นจากข้อมูลดิบ หากแต่เป็นกระบวนการเชิงบูรณาการที่มุ่งเชื่อมโยงข้อมูล แนวคิด และกรอบการอธิบายเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ศึกษา

ในงานวิจัยบางลักษณะ โดยเฉพาะงานวิจัยเชิงคุณภาพประเภทกรณีศึกษา การวิจัยเชิงทฤษฎีฐานราก การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาองค์กร และการวิจัยเชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงบูรณาการอาจมุ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของปรากฏการณ์ทางการบริหารในระดับเชิงอธิบายหรือเชิงกระบวนการ เช่น การเชื่อมโยงข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้บริหารและพนักงานกับแนวคิดด้านภาวะผู้นำ การสื่อสาร และความไว้วางใจ เพื่ออธิบายรูปแบบการยอมรับหรือการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงองค์กร ดังนั้น ศักยภาพของการวิจัยเชิงคุณภาพจึงอยู่ที่ความสามารถในการสร้างกรอบการอธิบายที่มีรากฐานจากข้อมูลภาคสนามในระดับที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งอาจอยู่ในรูปของแบบจำลองเชิงแนวคิด ข้อเสนอเชิงทฤษฎีระดับกลาง หรือคำอธิบายเชิงกลไกที่สะท้อนพลวัตของปรากฏการณ์ทางสังคมและองค์กรอย่างสอดคล้องกับบริบทจริง

2.6 การพัฒนาศักยภาพนักวิจัยด้านการคิดเชิงวิเคราะห์และเชิงทฤษฎี

งานคลาสสิกและงานร่วมสมัยด้านการวิจัยเชิงคุณภาพสะท้อนตรงกันว่า การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการเชิงตีความและเชิงวิเคราะห์ที่ต้องอาศัยวิจารณญาณทางวิชาการของนักวิจัย มากกว่าการปฏิบัติตามขั้นตอนเชิงเทคนิคเพียงอย่างเดียว (Berg, 2001; Glaser & Strauss, 1967; Denzin & Lincoln, 2018; De Sordi, 2024; Miles et al., 2020) ซึ่งข้อค้นพบจากวรรณกรรมชี้ให้เห็นอย่างสอดคล้องกันว่า คุณภาพของการวิเคราะห์มีได้ขึ้นอยู่กับเครื่องมือหรือซอฟต์แวร์ หากแต่อยู่ที่ความสามารถของนักวิจัยในการใช้กรอบคิดเชิงทฤษฎี ความไวต่อบริบท และความละเอียดอ่อนทางการตีความ เพื่อสังเคราะห์ความหมายจากข้อมูลภาคสนามอย่างมีเหตุผลและมีความน่าเชื่อถือทางวิชาการ ทั้งนี้กล่าวได้ว่า แม้ซอฟต์แวร์หรือเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลจะมีบทบาทสนับสนุนกระบวนการวิจัย แต่หัวใจสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพยังคงอยู่ที่ความสามารถของนักวิจัยในการตีความข้อมูล เชื่อมโยงกับแนวคิด และพัฒนาองค์ความรู้เชิงทฤษฎีอย่างมีเหตุผล ดังนั้น การวิจัยเชิงคุณภาพมิได้เพียงสร้างองค์ความรู้ใหม่หากยังมีบทบาทในการพัฒนาศักยภาพทางวิชาการของนักวิจัยให้สามารถคิดวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ทางการบริหารธุรกิจได้อย่างลุ่มลึกและเป็นระบบ

3. กระบวนทัศน์และปรัชญาของการวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิจัยเชิงคุณภาพตั้งอยู่บนสมมติฐานพื้นฐานว่า ความเป็นจริงทางสังคมและองค์กรมิได้ดำรงอยู่ในลักษณะตายตัวหรือเป็นเอกภาพ หากแต่เป็นความเป็นจริงที่ถูกสร้าง ประสบ และตีความผ่านปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม และสถานการณ์เฉพาะหน้า ความรู้ที่เกิดจากการวิจัยเชิงคุณภาพจึงมิใช่การค้นพบข้อเท็จจริงสากล หากแต่เป็นการทำความเข้าใจความหมาย กระบวนการ และพลวัตของปรากฏการณ์จากมุมมองของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในโลกแห่งความเป็นจริง

จากแนวคิดดังกล่าวสะท้อนกระบวนการทัศน์ของการวิจัยเชิงคุณภาพว่า ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเชิงคุณภาพมิได้เป็นเพียงข้อสรุปสุดท้ายหรือผลลัพธ์ที่ตายตัว หากแต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการทำความเข้าใจ กระบวนการของปรากฏการณ์ว่าดำเนินไปอย่างไร เปลี่ยนแปลงอย่างไร และมีปัจจัยใดเกี่ยวข้องบ้าง ซึ่งเรียกว่าเป็นความรู้เชิงกระบวนการ (processual knowledge) ขณะเดียวกัน ความรู้ดังกล่าวยังผูกพันอย่างใกล้ชิดกับ บริบทเฉพาะ ที่ปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นบริบททางสังคม วัฒนธรรม องค์กร หรือช่วงเวลา ซึ่งเรียกว่าความรู้เชิงบริบท (contextualized knowledge) ซึ่งมีอาจแยกขาดจากเงื่อนไขของเวลา สถานที่ และโครงสร้างทางสังคมที่ล้อมรอบการกระทำนั้น ๆ ได้ การทำความเข้าใจปรากฏการณ์จึงมิได้มุ่งเพียงผลลัพธ์ปลายทาง หากแต่ให้ความสำคัญกับวิธีที่ปรากฏการณ์นั้นก่อตัว ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงไป ในกรอบคิดนี้ ความเป็นจริงไม่ได้มีเพียงระดับเดียว หากแต่ดำรงอยู่ในลักษณะพหุระดับ ตั้งแต่ระดับประสบการณ์เฉพาะบุคคล ระดับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไปจนถึงระดับโครงสร้างและระบบขององค์กร การวิจัยเชิงคุณภาพจึงมุ่งทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระดับต่าง ๆ ของความเป็นจริงดังกล่าวอย่างบูรณาการ

ในเชิงปรัชญาความรู้ การวิจัยเชิงคุณภาพตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ต่างจากแนวคิดเชิงปฏิฐานนิยม โดยมองว่าความรู้ไม่ได้มีอยู่โดยอิสระ หากแต่เกิดจากกระบวนการตีความและการสร้างความหมายร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับข้อมูล จึงให้ความสำคัญกับการเข้าใจลักษณะนามวิจัย การทำความเข้าใจมุมมองของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และการปล่อยให้ข้อมูลภาคสนามนำทางการพัฒนาแนวคิด มากกว่าการยึดกรอบทฤษฎีล่วงหน้า แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดการสร้างความรู้เชิงคุณภาพที่มองว่าความจริงมีลักษณะเฉพาะบริบทและเกิดจากการตีความของผู้ให้ข้อมูล (Glaser & Strauss, 1967; Creswell, 2018; Patton, 2015) ในทำนองเดียวกัน ความรู้เชิงคุณภาพเป็นความรู้ที่เกิดจากการสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัย ข้อมูล และบริบท โดยการวิเคราะห์ข้อมูลมีลักษณะเป็นกระบวนการแบบวัฏจักรที่อาศัยการเปรียบเทียบอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ความรู้ที่ได้มีทั้งมิติของกระบวนการและบริบท ซึ่งช่วยอธิบายพลวัตและความซับซ้อนของปรากฏการณ์ได้อย่างลึกซึ้ง มากกว่าการมุ่งทดสอบสมมติฐานที่กำหนดไว้ล่วงหน้า (Charmaz, 2014; Miles et al., 2014)

ในเชิงกรอบโลกทัศน์ การวิจัยเชิงคุณภาพมีแนวคิดว่าเป็นจริงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ภาษา และประสบการณ์ของมนุษย์ในบริบทเฉพาะ จึงสอดคล้องกับแนวคิดแบบสร้างสรรค์เชิงสังคมและเชิงตีความ ซึ่งมุ่งทำความเข้าใจความหมายจากมุมมองของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง โดยเฉพาะในการอธิบายความหมายเชิงลึก ประสบการณ์ และกระบวนการทางสังคมที่ไม่สามารถวัดได้ด้วยตัวเลขเพียงอย่างเดียว (Creswell & Creswell, 2022)

4. แนวคิดหลักและลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ

แนวคิดหลักและลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพสะท้อนกรอบการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและองค์กรในฐานะความเป็นจริงที่มีความซับซ้อน มุ่งพัฒนาแนวคิดและความเข้าใจจากข้อมูลภาคสนามอย่างเป็นอุปนัย พร้อมเปิดพื้นที่ให้เกิดความยืดหยุ่นในการเลือกและปรับใช้ระเบียบวิธีให้สอดคล้องกับลักษณะของปัญหาวิจัยและบริบทของการศึกษา ภายใต้กรอบคิดดังกล่าว แนวคิดหลักและลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพสามารถจำแนกและอธิบายได้เป็นประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

4.1 ธรรมชาติของความเป็นจริงและบริบทของการศึกษา

การวิจัยเชิงคุณภาพตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าความเป็นจริงทางสังคมและองค์กรไม่ใช่สิ่งตายตัว หากแต่ถูกสร้างและรับรู้ผ่านประสบการณ์ การปฏิสัมพันธ์ และบริบทเฉพาะของผู้คน การทำความเข้าใจปรากฏการณ์จึงต้องพิจารณาทั้งระดับบุคคลและโครงสร้างทางสังคมควบคู่กัน ถือเป็นศาสตร์ที่มุ่งอธิบายสิ่งเฉพาะภายใต้เงื่อนไขจริงมากกว่าการแสวงหาทฤษฎีสากล แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ Stake (2010) ที่มองว่าความรู้เชิงคุณภาพเกิดจากการประสานกันระหว่างประสบการณ์เฉพาะกับความหมายร่วมของสังคม ซึ่งสะท้อนลักษณะของความรู้ที่ผูกพันกับสถานการณ์จริง และในทำนองเดียวกัน Yin (2011) เน้นว่าการศึกษาปรากฏการณ์ต้องดำเนินไปภายในบริบทโลกจริงที่ตัวแปรต่าง ๆ ไม่อาจแยกออกจากสภาพแวดล้อมได้อย่างสมบูรณ์ อันทำให้การอธิบายเชิงคุณภาพสามารถเข้าถึงความซับซ้อนของชีวิต องค์กร และสังคมได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

4.2 การศึกษาในบริบทการทำงานจริง

หนึ่งในคุณลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพคือการให้ความสำคัญกับการศึกษาในบริบทการทำงานจริงหรือบริบทธรรมชาติ (natural settings) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่พฤติกรรม การตัดสินใจ และการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนเกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นอยู่ โดยไม่อยู่ภายใต้การควบคุมหรือการจัดการเชิงทดลอง การศึกษาปรากฏการณ์ภายใต้บริบทดังกล่าวช่วยให้ผู้วิจัยสามารถทำความเข้าใจความหมายและกระบวนการของการกระทำในโลกจริงได้อย่างรอบด้าน มากกว่าการอธิบายผ่านสถานการณ์จำลองหรือเงื่อนไขที่ลดทอนความซับซ้อนของบริบท

ในการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยมักเข้าไปทำงานในภาคสนาม มีปฏิสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลโดยตรง ใช้แหล่งข้อมูลที่หลากหลาย และทำความเข้าใจประสบการณ์ของผู้คนภายในบริบทชีวิตและการทำงานของพวกเขา (Creswell, 2013) ตัวอย่างเช่น ในการศึกษากระบวนการตัดสินใจของผู้บริหารระดับกลาง ผู้วิจัยอาจเข้าไปสังเกตการประชุม การสื่อสารภายในทีม หรือการจัดการปัญหาเฉพาะหน้าในสถานที่ทำงานจริง การศึกษาในลักษณะนี้สะท้อนลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพในฐานะการแสวงหาความเข้าใจจากโลกการทำงานจริงที่ความหมายและพฤติกรรมของผู้คนไม่สามารถอธิบายได้อย่างครบถ้วนด้วยตัวชี้วัดเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงคุณภาพจึงเป็นกระบวนการแสวงหาความรู้ที่ยึดโยงกับบริบทการทำงานจริงของมนุษย์ นักวิจัยทำหน้าที่เข้าไปทำความเข้าใจความหมาย กระบวนการ และเหตุผลของการกระทำผ่านการปฏิสัมพันธ์ การสังเกต และการตีความเชิงบริบท ความรู้ที่ได้จึงสะท้อนพลวัตของการบริหารและการตัดสินใจในสถานการณ์จริง ซึ่งไม่สามารถอธิบายได้อย่างครบถ้วนด้วยตัวชี้วัดเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียว

4.3 ความรู้เชิงตีความและบทบาทของผู้วิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพให้ความสำคัญกับความรู้ในฐานะผลของกระบวนการตีความ โดยมองว่าความหมายของปรากฏการณ์มิได้ปรากฏขึ้นอย่างเป็นกลาง หากแต่ถูกสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย ข้อมูล และบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้อง ภายใต้กรอบคิดดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความรู้ และทำหน้าที่เป็นเครื่องมือหลักของการวิจัย (researcher as instrument)

ในทางปฏิบัติ การเก็บข้อมูล การเลือกเหตุการณ์ การตั้งคำถาม และการตีความ ล้วนสะท้อนประสบการณ์และจุดยืนของผู้วิจัยในระดับหนึ่ง ทำให้ความรู้เชิงคุณภาพเกิดจากกระบวนการสะท้อนคิดอย่างต่อเนื่องและการตระหนักถึงบทบาทของตนเองในงานวิจัย (Stake, 2010; Yin, 2011) ตัวอย่างเช่น การศึกษาวัฒนธรรมการทำงานของทีม ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจบรรยากาศ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และรูปแบบการสื่อสารผ่านการสังเกตและปฏิสัมพันธ์โดยตรง พร้อมเชื่อมโยงสิ่งที่พบกับการรอบแนวคิดทางทฤษฎี การวิเคราะห์จึงมุ่งค้นหาความหมายและกระบวนการ มากกว่าการวัดเชิงสถิติ (Bazeley, 2018) ดังนั้น ความเข้มงวดของการวิจัยเชิงคุณภาพจึงอยู่ที่ความสอดคล้องของกระบวนการ ความโปร่งใสในการอธิบายบทบาทผู้วิจัย และการเชื่อมโยงข้อมูลกับข้ออธิบายเชิงแนวคิดอย่างมีเหตุผลและตรวจสอบได้

4.4 การพัฒนาแนวคิดและทฤษฎีจากข้อมูล

การวิจัยเชิงคุณภาพโดยทั่วไปดำเนินไปภายใต้แนวทางเชิงอุปนัย (inductive approach) ซึ่งเปิดโอกาสให้แนวคิด ธีม และความเข้าใจเชิงทฤษฎีค่อย ๆ พัฒนาขึ้นจากข้อมูลภาคสนาม แทนการเริ่มต้นจากสมมติฐานหรือกรอบทฤษฎีที่กำหนดไว้ล่วงหน้า การวิเคราะห์จึงเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและยืดหยุ่น โดยข้อมูลมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของการตีความและการพัฒนาแนวคิด

กระบวนการดังกล่าวปรากฏอย่างชัดเจนในงานของ Glaser and Strauss (1967) ที่เสนอให้ทฤษฎีถูกสร้างขึ้นจากข้อมูลผ่านการเปรียบเทียบอย่างต่อเนื่อง (constant comparative method) ต่อมาแนวคิดนี้ได้รับการขยายความโดย Charmaz (2014) ซึ่งเน้นว่าการพัฒนาแนวคิดเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการเชิงตีความที่เกิดขึ้นร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับข้อมูล ภายใต้บริบททางสังคมและวิชาชีพที่ศึกษา ตัวอย่างเช่น ในการศึกษาการปรับตัวของพนักงานต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงองค์กร ผู้วิจัยอาจเริ่มจากการเก็บข้อมูลประสบการณ์การทำงานในชีวิตประจำวัน และค่อย ๆ พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการปรับตัว กลไกการเรียนรู้ หรือปัจจัยสนับสนุนที่เกิดขึ้นจริงในสนาม แนวคิดที่ได้จึงสะท้อนกระบวนการและพลวัตของปรากฏการณ์ มากกว่าการเป็นแบบจำลองเชิงนามธรรมที่แยกขาดจากการปฏิบัติจริง

4.5 ความหลากหลายของแนวทางและความยืดหยุ่นทางระเบียบวิธี

หนึ่งในคุณลักษณะสำคัญที่ทำให้การวิจัยเชิงคุณภาพสามารถตอบสนองต่อความซับซ้อนของโลกสังคมและโลกการทำงานร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพคือ ความหลากหลายของแนวทางการวิจัยและความยืดหยุ่นทางระเบียบวิธี (methodological flexibility) ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยสามารถเลือก ออกแบบ และปรับใช้วิธีการให้สอดคล้องกับลักษณะของปัญหาวิจัย บริบทของสนามศึกษา และกรอบโลกทัศน์ที่ใช้ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ ความยืดหยุ่นดังกล่าวสะท้อนผ่านการเลือกใช้แนวทางวิจัยที่หลากหลาย เช่น การวิจัยเชิงกรณี (Case Study Research) การวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Research) การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Research) หรือการวิจัยเชิงเรื่องเล่า (Narrative Research) ซึ่งแต่ละแนวทางมีจุดเน้นและวิธีการที่แตกต่างกันตามลักษณะของคำถามวิจัย (Creswell, 2013) การปรับใช้วิธีการอย่างเหมาะสมช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงความหมาย ประสบการณ์ และกระบวนการที่ซับซ้อนได้อย่างลึกซึ้ง

ตัวอย่างเช่น งานวิจัยที่ต้องการเข้าใจประสบการณ์และความหมายส่วนบุคคล มักใช้การวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา โดยอาศัยการสัมภาษณ์เชิงลึก ขณะที่งานที่สนใจพฤติกรรมและวัฒนธรรมของกลุ่มหรือองค์กรนิยมใช้ชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งเน้นการสังเกตและมีส่วนร่วมในสนามระยะยาว หากต้องการอธิบายปรากฏการณ์ร่วมสมัยภายในขอบเขตชัดเจน เช่น องค์กรหรือโครงการ มักใช้กรณีศึกษาเพื่อรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่ง ส่วนการศึกษาเรื่องราวชีวิตหรือการเปลี่ยนแปลงของบุคคลใช้การวิจัยเชิงเรื่องเล่า และงานที่มุ่งพัฒนาแนวคิดจากข้อมูลโดยตรงนิยมใช้ทฤษฎีฐานราก ซึ่งเปิดให้หมวดหมู่และความสัมพันธ์เชิงแนวคิดค่อย ๆ ก่อรูปจากการวิเคราะห์ข้อมูล แทนการตั้งสมมติฐานล่วงหน้า ความยืดหยุ่นนี้ทำให้การวิจัยเชิงคุณภาพสามารถอธิบายความซับซ้อนของโลกสังคมและการทำงานได้อย่างเหมาะสม

5. สมมติฐานเชิงปรัชญาในการวิจัยเชิงคุณภาพ

ในการทำความเข้าใจการวิจัยเชิงคุณภาพ มักพบความสับสนเกี่ยวกับประเด็นเรื่อง “สมมติฐาน” โดยเฉพาะความเชื่อว่าการวิจัยเชิงคุณภาพจำเป็นต้องเป็นงานวิจัยที่ไม่มีสมมติฐานเท่านั้น ในทางปฏิบัติ การวิจัยเชิงคุณภาพสามารถดำเนินการได้ทั้งในลักษณะที่ไม่ตั้งสมมติฐานเชิงทดสอบ และในลักษณะที่มีสมมติฐานในระดับแนวคิดหรือระดับปรัชญา อย่างไรก็ตาม สมมติฐานในงานวิจัยเชิงคุณภาพมิได้อยู่ในรูปของการกำหนดตัวแปรหรือความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลล่วงหน้า หากแต่ต้องไม่ทำหน้าที่ครอบงำทิศทางการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ และการตีความปรากฏการณ์

ในเชิงระเบียบวิธีวิจัย นักคิดด้านการวิจัยเชิงคุณภาพมีมุมมองต่อบทบาทของสมมติฐานแตกต่างกัน โดยสามารถจำแนกออกเป็นสองแนวทางหลัก **แนวทางแรกเห็นว่าการวิจัยเชิงคุณภาพไม่ควรตั้งสมมติฐานล่วงหน้า เนื่องจากสมมติฐานอาจทำหน้าที่จำกัดกรอบความคิดของผู้วิจัยและปิดกั้นการเรียนรู้จากข้อมูลภาคสนาม** แนวคิดนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในงานของ Glaser and Strauss (1967) ซึ่งเสนอว่า โดยเฉพาะในการวิจัยเชิงทฤษฎีฐานราก (grounded theory) แนวคิดและทฤษฎีควรถูกปล่อยให้ปรากฏขึ้นจากข้อมูล มากกว่าการเริ่มต้นจากสมมติฐานหรือกรอบตัวแปรที่กำหนดไว้ล่วงหน้า

ในภาษาไทย แนวทาง *grounded theory* มักแปลตรงตัวว่า “การวิจัยแบบทฤษฎีฐานราก” และยังเป็นที่ยอมรับอีกชื่อหนึ่งว่า “การวิจัยแบบการศึกษาเพื่อสร้างทฤษฎี” เพื่อเน้นสาระสำคัญของการพัฒนาทฤษฎีจากข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยการใช้คำและการอธิบายในลักษณะดังกล่าวได้รับการนิยามและเผยแพร่อย่างเป็นระบบโดยจำเนียร จวงตระกูล (2553)

ในอีกแนวทางหนึ่ง นักวิชาการด้านการวิจัยเชิงคุณภาพอีกกลุ่มหนึ่งชี้ว่า **แม้งานวิจัยเชิงคุณภาพจะไม่ตั้งสมมติฐานเชิงทดสอบ แต่ย่อมตั้งอยู่บนสมมติฐานเชิงปรัชญาโดยปริยาย** สมมติฐานในความหมายนี้หมายถึงความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริง แหล่งที่มาของความรู้ และบทบาทของนักวิจัยในการสร้างองค์ความรู้ ซึ่งทำหน้าที่เป็นจุดยืนทางความคิดที่กำหนดทิศทางการตั้งคำถาม การเก็บข้อมูล และการตีความผลการวิจัย มากกว่าการเป็นสิ่งที่ต้องนำไปพิสูจน์ด้วยข้อมูล (Patton, 2015; Taylor et al., 2016; Yin, 2011) งานวิจัยเชิงคุณภาพจึงมิได้ดำเนินการโดยปราศจากกรอบคิด หากแต่ดำเนินการภายใต้สมมติฐานเชิงปรัชญาที่กำหนดตรรกะของการเลือกแนวทางการวิจัย การเก็บข้อมูล และการตีความผลการวิจัยอย่างเป็นระบบ

การกล่าวว่างานวิจัยเชิงคุณภาพ “ไม่มีสมมติฐาน” จึงอาจก่อให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน หากมิได้แยกความแตกต่างระหว่างสมมติฐานเชิงทดสอบกับสมมติฐานเชิงปรัชญาอย่างชัดเจน

ในเชิงปรัชญา สมมติฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวข้องโดยตรงกับคำถามพื้นฐานสองประการ ได้แก่ ความจริงคืออะไร และมนุษย์สามารถรู้ความจริงนั้นได้อย่างไร ซึ่งถูกอภิปรายผ่านแนวคิดเชิงภววิทยา (ontology) และเชิงญาณวิทยา (epistemology) แนวคิดทั้งสองทำหน้าที่เป็นรากฐานทางความคิดของการออกแบบการวิจัย การเลือกแนวทางการวิจัย และการตีความผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

5.1 สมมติฐานเชิงปรัชญาแบบเชิงภววิทยา

เชิงภววิทยา (Ontology) หมายถึง สมมติฐานเกี่ยวกับ ธรรมชาติของความเป็นจริง หรือคำตอบต่อคำถามว่า “สิ่งใดที่ศึกษาอยู่นั้นมีอยู่ในลักษณะใด” ในบริบทของการวิจัยทางสังคมและการบริหารธุรกิจ โดย Berg (2001) อธิบายว่า การวิจัยเชิงคุณภาพมักตั้งอยู่บนสมมติฐานเชิงภววิทยาที่มองว่าความเป็นจริงทางสังคมไม่ได้มีลักษณะเป็นเอกภาพหรือเป็นวัตถุที่คงที่ หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและเปลี่ยนแปลงผ่านการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ในบริบทเฉพาะ ในทำนองเดียวกัน Patton (2015) ชี้ให้เห็นว่า ความเป็นจริงในงานวิจัยเชิงคุณภาพมิได้ดำรงอยู่ในรูปของ “ข้อเท็จจริงสากล” หากแต่มีลักษณะหลากหลาย ขึ้นกับมุมมอง ประสบการณ์ และตำแหน่งทางสังคมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ความจริงจึงอาจมีได้มากกว่าหนึ่งรูปแบบ และไม่สามารถแยกออกจากบริบทที่ก่อให้เกิดความหมายนั้นได้ สมมติฐานเชิงภววิทยาเช่นนี้ทำให้การวิจัยเชิงคุณภาพให้ความสำคัญกับการศึกษาปรากฏการณ์ในบริบทจริง ไม่แยกเหตุการณ์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม และองค์กร และไม่ลดทอนประสบการณ์ของมนุษย์ให้เหลือเพียงตัวแปรเชิงนามธรรม

ตัวอย่างสมมติฐานเชิงปรัชญาแบบเชิงภววิทยาในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การมองว่าวัฒนธรรม องค์กร ภาวะผู้นำ หรือการเปลี่ยนแปลงเชิงกลยุทธ์ มิได้ดำรงอยู่ในรูปของข้อเท็จจริงเชิงวัตถุเพียงอย่างเดียว หากแต่มีอยู่ในฐานะความหมายที่ถูกสร้างและรับรู้แตกต่างกันโดยสมาชิกแต่ละกลุ่มในองค์กร และความเป็นจริงของปรากฏการณ์ทางธุรกิจจึงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ตามเวลาและสถานการณ์ ข้อค้นพบสะท้อนภาพของความเป็นจริงภายใต้บริบทหนึ่ง มากกว่าความจริงที่เป็นสากลและถาวร

5.2 สมมติฐานเชิงปรัชญาแบบเชิงญาณวิทยา

เชิงญาณวิทยา (Epistemology) หมายถึง สมมติฐานเกี่ยวกับ แหล่งที่มาของความรู้ และความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือคำถามว่า “มนุษย์สามารถรู้และเข้าใจความเป็นจริงได้อย่างไร” ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ความรู้ไม่ได้ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ค้นพบอย่างเป็นกลาง หากแต่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการตีความและการสร้างความหมายร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล

ทั้งนี้ Patton (2015) ชี้ว่า นักวิจัยไม่อาจแยกตนเองออกจากกระบวนการสร้างความรู้ได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากภูมิหลัง ประสบการณ์ และกรอบการรับรู้ของนักวิจัยย่อมมีอิทธิพลต่อการตั้งคำถาม การเก็บข้อมูล และการตีความผลการวิจัย ความรู้ในงานวิจัยเชิงคุณภาพจึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น มากกว่าถูกค้นพบ

ขณะที่ Taylor และคณะ (2016) อธิบายว่า การวิจัยเชิงคุณภาพมุ่งทำความเข้าใจความหมายจากมุมมองของผู้มีประสบการณ์ตรง โดยอาศัยการสนทนา การสังเกต และการตีความ มากกว่าการวัดหรือการตรวจสอบเชิงตัวเลข

สมมติฐานเชิงญาณวิทยาเช่นนี้ทำให้การวิจัยเชิงคุณภาพเน้นการสื่อสาร การมีปฏิสัมพันธ์ และการตีความเชิงลึกในการเข้าถึงความหมายของปรากฏการณ์ และยอมรับบทบาทของนักวิจัยในฐานะผู้ร่วมสร้างความรู้มากกว่าผู้สังเกตจากภายนอก

ตัวอย่างสมมติฐานเชิงปรัชญาแบบเชิงญาณวิทยาในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การทำความเข้าใจประสบการณ์และความหมายของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในองค์กรจำเป็นต้องอาศัยการสื่อสาร การสนทนา และการตีความเชิงลึก มากกว่าการวัดเชิงปริมาณหรือการเก็บข้อมูลในรูปแบบมาตรฐาน และความรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมและการบริหารไม่ได้ถูกค้นพบอย่างเป็นกลาง หากแต่ถูกสร้างขึ้นผ่านกระบวนการตีความและการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูลในบริบทจริง ซึ่งนักวิจัยไม่สามารถแยกตนเองออกจากกระบวนการสร้างความรู้ได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากภูมิหลัง ประสบการณ์ และกรอบการรับรู้ของนักวิจัยย่อมมีอิทธิพลต่อการตั้งคำถาม การวิเคราะห์ และการตีความข้อมูล

ข้อสังเกต สมมติฐานทั้งหมดในตัวอย่างนี้เป็นสมมติฐานเชิงปรัชญา มิใช่สมมติฐานเชิงทดสอบ โดยทำหน้าที่เป็นฐานคิดในการกำหนดคำถามวิจัย การเลือกแนวทางการวิจัย และการตีความข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

ความเชื่อมโยงระหว่างสมมติฐานเชิงปรัชญาและการวิจัยเชิงคุณภาพ

สมมติฐานเชิงญาณวิทยาและเชิงญาณวิทยาดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการเลือกแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ เนื่องจากแนวทางการวิจัยทำหน้าที่เป็นกรอบตรรกะที่แปลงมุมมองเชิงปรัชญาให้กลายเป็นการปฏิบัติทางการวิจัย Yin (2011) ระบุว่า ความไม่สอดคล้องระหว่างสมมติฐานเชิงปรัชญา คำถามวิจัย และแนวทางการวิจัย เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้งานวิจัยขาดความสมเหตุสมผลเชิงตรรกะและลดความน่าเชื่อถือทางวิชาการ ดังนั้น การตระหนักและอธิบายสมมติฐานเชิงญาณวิทยาและเชิงญาณวิทยาของงานวิจัยจึงมิใช่เพียงการอภิปรายเชิงทฤษฎี หากแต่เป็นเงื่อนไขสำคัญของความเข้มงวดทางวิธีวิทยาในงานวิจัยเชิงคุณภาพ และเป็นฐานในการเลือกแนวทางการวิจัยที่สอดคล้องกับลักษณะของคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยอย่างแท้จริง

การเชื่อมสมมติฐานเชิงปรัชญากับกรณีศึกษาทางบริหารธุรกิจ

เพื่อให้สมมติฐานเชิงปรัชญาในงานวิจัยเชิงคุณภาพมีความชัดเจนและจับต้องได้มากยิ่งขึ้น อาจพิจารณาการเชื่อมโยงสมมติฐานดังกล่าวเข้ากับกรณีศึกษาทางบริหารธุรกิจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าฐานคิดเชิงญาณวิทยาและเชิงญาณวิทยามีอิทธิพลต่อการตั้งคำถามวิจัย การเลือกแนวทางการวิจัย และการตีความข้อค้นพบอย่างไร

ตัวอย่างที่ 1 การศึกษาวัฒนธรรมองค์กรในบริษัทเอกชนขนาดใหญ่

ในกรณีของการศึกษาวัฒนธรรมองค์กร งานวิจัยเชิงคุณภาพตั้งอยู่บนสมมติฐานเชิงญาณวิทยาว่าวัฒนธรรมองค์กรไม่ได้มีความหมายเดียวหรือดำรงอยู่ในรูปของตัวแปรเชิงวัตถุ หากแต่ถูกสร้างขึ้นและรับรู้แตกต่างกันโดยผู้บริหารระดับสูง ผู้จัดการสายงาน และพนักงานระดับปฏิบัติการ ความเป็นจริงของ “วัฒนธรรมองค์กร” จึงมีลักษณะหลากหลายและซ้อนทับกันตามตำแหน่งหน้าที่และประสบการณ์การทำงานของแต่ละกลุ่ม

ภายใต้สมมติฐานดังกล่าว นักวิจัยเลือกใช้ สมมติฐานเชิงญาณวิทยา ที่มองว่าความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมองค์กร สามารถเข้าถึงได้ผ่านการสนทนาและการตีความประสบการณ์ของสมาชิกองค์กร เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตพฤติกรรมการทำงาน มากกว่าการวัดด้วยแบบสอบถามเพียงอย่างเดียว

ตัวอย่างที่ 2 การศึกษาการปรับตัวขององค์กรต่อเทคโนโลยีใหม่

การศึกษาการนำเทคโนโลยีดิจิทัลหรือระบบอัตโนมัติเข้ามาใช้ในองค์กรธุรกิจ ตั้งอยู่บนสมมติฐานเชิงทฤษฎีว่า การปรับตัวต่อเทคโนโลยีมิใช่เพียงกระบวนการเชิงเทคนิค หากแต่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ความกลัว ความคาดหวัง และอัตลักษณ์ของผู้ปฏิบัติงาน ในเชิงญาณวิทยา งานวิจัยลักษณะนี้ตั้งอยู่บนความเชื่อว่าความเข้าใจเกี่ยวกับการปรับตัวต่อเทคโนโลยีสามารถเข้าถึงได้ผ่านการตีความประสบการณ์ของพนักงานและผู้จัดการในบริบทจริง นักวิจัยจึงทำหน้าที่เป็นผู้ตีความกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว มากกว่าการวัดผลลัพธ์เชิงประสิทธิผลเพียงอย่างเดียว

ตัวอย่างสมมติฐานเชิงปรัชญาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า งานวิจัยเชิงคุณภาพทางบริหารธุรกิจมองความรู้ในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการตีความ การปฏิสัมพันธ์ และบริบท มากกว่าสิ่งที่ถูกค้นพบอย่างเป็นกลาง สมมติฐานเชิงญาณวิทยาจึงเป็นฐานคิดสำคัญที่กำหนดลักษณะของคำถามวิจัย บทบาทของนักวิจัย และแนวทางการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพอย่างเป็นระบบ

6. ตรรกะการให้เหตุผลแบบอุปนัย การตีความ และการสร้างความหมาย

การวิจัยเชิงคุณภาพอาศัยตรรกะการให้เหตุผลแบบอุปนัย โดยพัฒนาแนวคิดและความเข้าใจจากข้อมูลภาคสนามผ่านกระบวนการตีความและการสร้างความหมายในบริบทจริง ส่วนนี้มุ่งอธิบายบทบาทของตรรกะอุปนัยและการตีความในฐานะกลไกหลักของการสร้างองค์ความรู้ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การให้เหตุผลแบบอุปนัย (inductive reasoning) การตีความ (interpretation) และการสร้างความหมาย (meaning construction) คำศัพท์เหล่านี้สะท้อนวิธีคิดและตรรกะการแสวงหาความรู้ที่แตกต่างจากการวิจัยเชิงปริมาณอย่างชัดเจน และเป็นหัวใจของการวิจัยเชิงคุณภาพในทุกแนวทาง

6.1 การให้เหตุผลแบบอุปนัย

การให้เหตุผลแบบอุปนัย (Inductive Reasoning) หมายถึง กระบวนการแสวงหาความรู้ที่เริ่มต้นจากข้อมูลเชิงประจักษ์ในภาคสนาม แล้วค่อย ๆ พัฒนาไปสู่แนวคิด หมวดหมู่ หรือข้ออธิบายเชิงแนวคิด โดยไม่ได้เริ่มจากทฤษฎีหรือสมมติฐานที่กำหนดไว้ล่วงหน้า การวิจัยเชิงคุณภาพจึงใช้ตรรกะอุปนัยเป็นหลัก เนื่องจากนักวิจัยต้องเปิดพื้นที่ให้รูปแบบ ความหมาย และความสัมพันธ์ภายในข้อมูลสามารถปรากฏขึ้นจากข้อมูลเอง มากกว่าการบังคับข้อมูลให้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดที่มีอยู่แล้ว (Berg, 2001) ในทำนองเดียวกัน การให้เหตุผลแบบอุปนัยในงานวิจัยเชิงคุณภาพมิใช่การสรุปแบบผิวเผินจากกรณีตัวอย่างจำนวนจำกัด หากแต่เป็นกระบวนการวิเคราะห์เชิงลึกที่อาศัยการเปรียบเทียบอย่างต่อเนื่อง การตั้งคำถามเชิงวิเคราะห์ และการพิจารณาความเหมือนและความแตกต่างของประสบการณ์ภายใต้บริบทที่หลากหลาย (Patton, 2015) ตัวอย่างเช่น ในการศึกษาประสบการณ์การทำงานของพนักงานรุ่นใหม่ในองค์กรเอกชน ผู้วิจัยอาจเริ่มต้นจากการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยไม่

กำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับแรงจูงใจหรือความผูกพันต่อองค์กรมาล่วงหน้า เมื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยอาจพบรูปแบบร่วมบางประการ เช่น ความรู้สึกไม่มั่นคงในอาชีพ ความคาดหวังต่อความหมายของงาน หรือบทบาทของหัวหน้างานในการสนับสนุนการเรียนรู้ จากนั้นจึงค่อยพัฒนาแนวคิดหรือหมวดหมู่เชิงอธิบายจากข้อมูลเหล่านั้นผ่านการเปรียบเทียบกรณีและการตีความอย่างต่อเนื่อง

ในลักษณะเดียวกัน การศึกษากระบวนการตัดสินใจของผู้บริหาร ผู้วิจัยอาจเริ่มจากการเก็บข้อมูลเหตุการณ์จริงในการประชุมหรือการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แล้วค่อย ๆ สังเคราะห์รูปแบบการตัดสินใจ บทบาทของประสบการณ์ ความเชื่อ หรืออำนาจภายในองค์กร โดยปล่อยให้ข้อมูลเชิงแนวคิดเกิดขึ้นจากข้อมูลภาคสนามมากกว่าการทดสอบแบบจำลองการตัดสินใจที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ดังนั้น ตรรกะอุปนัยจึงสอดคล้องกับธรรมชาติของการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งทำความเข้าใจ “กระบวนการ” และ “ความหมาย” ของปรากฏการณ์ มากกว่าการพิสูจน์ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลแบบตายตัว และเป็นเหตุผลสำคัญที่งานวิจัยเชิงคุณภาพไม่กำหนดตัวแปรและสมมติฐานเชิงทดสอบไว้ล่วงหน้า

6.2 การตีความในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

การตีความ (Interpretation) หมายถึง กระบวนการที่นักวิจัยใช้ในการทำความเข้าใจข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยพิจารณาทั้งเนื้อหาที่ปรากฏอย่างชัดเจนและความหมายที่แฝงอยู่ในภาษา การกระทำ และบริบททางสังคมที่ข้อมูลนั้นเกิดขึ้น ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลมิได้สามารถอธิบายความหมายของตนเองได้โดยอัตโนมัติ หากแต่ต้องอาศัยการตีความอย่างเป็นระบบภายใต้กรอบความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทและลักษณะของปรากฏการณ์ที่ศึกษา (Yin, 2011) การตีความในงานวิจัยเชิงคุณภาพแตกต่างจากการวิเคราะห์เชิงเทคนิคในงานวิจัยเชิงปริมาณ เนื่องจากมิได้มุ่งเพียงการจัดหมวดหมู่หรือสรุปข้อมูล หากแต่เกี่ยวข้องกับการตั้งคำถามเชิงความหมาย เช่น ข้อมูลนี้สะท้อนประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลอย่างไร และความหมายนั้นเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม องค์กร หรือประสบการณ์ชีวิตอย่างไร กระบวนการตีความจึงเป็นกลไกสำคัญในการเข้าถึงโลกทัศน์ มุมมอง และเหตุผลของผู้มีประสบการณ์ตรง (Taylor et al., 2016)

ตัวอย่างเช่น ในการศึกษาประสบการณ์การทำงานของพนักงานที่เผชิญการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างองค์กร ถ้อยคำที่ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “รู้สึกไม่มั่นคง” อาจมิได้สะท้อนเพียงความกังวลส่วนบุคคล หากแต่เมื่อพิจารณาร่วมกับบริบทของการลดตำแหน่งงาน การเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ หรือรูปแบบการสื่อสารของผู้บริหาร ความรู้สึกดังกล่าวอาจถูกตีความว่าเป็นการรับรู้ถึงความไม่แน่นอนเชิงโครงสร้างและความเปราะบางของสถานะการทำงาน ในทำนองเดียวกัน การสังเกตพฤติกรรมการหลีกเลี่ยงการแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมอาจถูกตีความว่าเป็นผลของวัฒนธรรมองค์กรเชิงอำนาจ มากกว่าการขาดความมั่นใจส่วนบุคคลของพนักงาน

การตีความจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงข้อมูลเชิงประจักษ์เข้ากับความหมายเชิงบริบท และช่วยให้นักวิจัยสามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้ลึกกว่าระดับพฤติกรรมที่มองเห็นภายนอก กระบวนการดังกล่าวเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างความเข้าใจเชิงคุณภาพ และเป็นกลไกหลักที่ทำให้งานวิจัยเชิงคุณภาพสามารถสะท้อนความซับซ้อนของประสบการณ์มนุษย์ได้อย่างมีนัยสำคัญ